

UDK:811.163.4(497.16)Bošković R.

Pregledni rad

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i književnost

adnan.cirgic@icjk.me

**RADOSAV BOŠKOVIĆ
KAO PROUČAVALAC CRNOGORSKIH GOVORA**

Ovaj prilog, nastao povodom 30-godišnjice smrti crnogorskoga filologa Radosava Boškovića (1907–1983), ima za cilj da ukaže na njegov doprinos crnogorskoj dijalektologiji. Dijalektološki rad nije spadao u osnovni domen bavljenja Radosava Boškovića. O tome je ostavio svega četiri studije. No njegova studija o glasu *h* u crnogorskim govorima i njegov sintetički rad o tzv. starocrnogorskim govorima (dopunjen kasnije izvještajem o ispitivanju ozriničkoga govora) nezaobilazna su literatura za sve kasnije crnogorske dijalektologe.

Ključne riječi: *Radosav Bošković, dijalektologija, crnogorski jezik*

Radosav Bošković jedan je od najznačajnijih filologa crnogorskih – ne toliko po obimu djela, ne ni po raznovrsnosti tema kojima se bavio, koliko po tome što se usuđivao razrješavati i najzamršenija pitanja istorije jezika i istorije jezika. I radio je to bez nametanja svoga mišljenja po svaku cijenu, ostavljajući pokatkad i napomenu „Ko će bolje – široko mu polje“. Njegovi savremenici, prijatelji i studenti isticali su mu moralni, ljudski i intelektualni

elitizam. Taj elitizam karakteristika je i njegova načina rada.¹ Svi su Boškovićevi radovi i studije kratki, jasni, bez dugih uvoda i zamršenih zaključaka. I nijesu samo oni kratki. Kratak je i bibliografski spisak tih radova, koji za oko pedeset godina djelovanja dostigao tek sedamdesetak jedinica.² Pa ipak, njegovi su radovi, nakon selektivnoga objedinjavanja u jednu knjigu,³ skrenuli pažnju svjetske slavistike te je nedugo zatim na ruski jezik, na insistiranje Nikite Tolstoja, prevedena njegova *Uporedna gramatika slovenskih jezika*. „Tom knjigom profesor Radosav Bošković svrstao se među najuglednije svjetske lingviste koje su Rusi preveli, kao što su Paul, De Sosir, Humbolt, Meje, Vajan, Benvenist“, a za knjigu je rečeno „da predstavlja nezaobilazni priručnik na svim slavističkim katedrama u svetu.“⁴ U predgovoru knjige odabranih Boškovićevih studija priređivači su s pravom istakli: „Prof. Bošković je ne samo jedan od danas najkompetentnijih komparativista-slavista nego i naučnik koji je, takođe danas, gotovo bez premca u slavističkom naučnom svetu po konciznosti teksta, logici argumentacije i matematičkoj tačnosti izraza i izražavanja.“⁵ Taj stav je danas jednako tačan i održiv kao i prije tri i po decenije, kad je izrečen.

Radosav Bošković rođen je u Orjoj Luci, 28. decembra 1907. godine. Radosav Pešov, kako su ga zvali njegovi Bjelopavlići, sin je Petra Markova Boškovića i Milice, rođene Vojvodić. Podizali su ga đed i baba i stric i strina

¹ O njegovu ljudskome elitizmu, koji je svakako i iz kuće ponio kao potomak čuvenih Boškovića s Orje Luke, i naučnome elitizmu koji je donekle nadgradnja ovoga prethodnog pisali su mnogi, poredeći ga čak s Humboltom, Mejeom, Sosirom i drugima. Videti o tome: Radojica Jovičević, „Lingvisti Radosav Bošković“, *Četvrti lingvistički skup „Boškovićevi dani“* (zbornik radova), CANU, Podgorica, 1999, str. 9–14. I jedan je broj časopisa *Stvaranje* njemu gotovo u cjelosti posvećen – videti: *Stvaranje*, 4, 5, 6, Podgorica, 1993, str. 237–359. I nekoliko referata na *Prvome lingvističkom skupu u spomen na Radosava Boškovića* (CANU, Titograd, 1988) posvećeno je njegovu životu i djelu.

² Videti: Drago Čupić, „Bibliografija Radosava Boškovića“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 267–271.

³ Radosav Bošković, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978. Knjiga je sastavljena na inicijativu Radovana Zogovića, a u selekciji radova učestvovao je – pored priređivača Dušana Jovića i Svetozara Nikolića – i sam autor. Zogović je prije toga pokušavao da objavi izbor Boškovićevih tekstova u Grafičkome zavodu, u ediciji *Luča*, ali – kako do toga nije došlo – ideju je oživio kad je postao član CANU i u toj instituciji objavio navedeni izbor (naročito zbog toga što i neki beogradski izdavači nijesu ispunili ranije dato obećanje Boškoviću da će mu objaviti izbor studija). (Videti o tome: Vojislav Đurović, „Više o ličnosti, manje o djelu, i neizbježno, i o djelu i o ličnosti, nerazdvojno“, *Stvaranje*, 4, 5, 6, god. XLVIII, Podgorica, 1993, str. 269.) I za tu, kao i za prethodnu knjigu Bošković je odbio da primi honorar.

⁴ Radojica Jovičević, n. d., str. 13.

⁵ Radosav Bošković, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978 (predgovor priređivača).

jer je rano ostao bez oca (poginuo je 1912. na radu u Americi), a nedugo potom je i majka napuštala kuću. Od tada do kraja života on će živjeti bez najuže porodice, u zrelijim godinama bolešljiv i duševno bolestan, o čemu svjedoči i praznina u njegovoj bibliografiji od cijelih deset godina – od 1954. do 1964. godine.⁶ Osnovno obrazovanje stekao je u Danilovgradu, a gimnaziju je pohađao u Danilovgradu i Podgorici. U jesen 1926. upisao je u Beogradu srpskohrvatski jezik s književnošću, uporednu gramatiku indoevropskih jezika, uporednu gramatiku slovenskih jezika i staroslovenski jezik, što je i diplomirao 1930. godine. Boravio je dvije studijske godine u dva evropska slavistička centra – u Pragu i Krakovu. Godine 1934. doktorirao je s tezom *Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici*, o kojoj su se odmah pojavile afirmativne kritike. (I inače, naučna se kritika njegovim jezikom i stilom bavila kao da je riječ o književniku.⁷) Do 1936. godine Bošković je radio kao gimnazijski profesor, a od tada do kraja radnoga vijeka bio je vezan za Filozofski (Filološki) fakultet u Beogradu. Radosav Bošković nije nagrađivan. Odbijen je i kao kandidat za Srpsku akademiju nauka i umetnosti. Kasnije, u drugim okolnostima, on sâm nije htio prihvatiti to članstvo – ni u SANU ni u CANU, bez obzira na nagovore njegova prijatelja Radovana Zogovića da bude član CANU. Do starosti je živio kao podstanar u Beogradu, a ljeta provodio kod sestre u Nikšiću. I nijesu to podaci nebitni za jednu naučnu biografiju jer govore o uslovima u kojima je živio i stvarao Radosav Bošković, sigurno najdarovitiji jezikoslovac crnogorski, višedecenijski profesor beogradskoga univerziteta, čovjek koji je radom i talentom zaslužio da boravi u Daničičevu i Beličevu kabinetu, da Jagićevu biblioteku koristi gotovo kao svoju priručnu, ali i čovjek čije dugo liječenje u Beču nije platio ni fakultet na kome je radio, ni grad u kome je boravio. Njegov je stric Novica pokušavao prodati zemlju ne bi li platio to skupo liječenje, ali je nije imao ko kupiti. Liječenje je tada platio Blažo Jovanović. Posljednje dane i godine Bošković je proveo u bolnicama i domovima, često odvojen od stvarnosti. Umro je 5. jula 1983. godine i sahranjen na Orjoj Luci.⁸

Već je istaknuta konciznost Boškovićevih radova i kratkoća njegove bibliografije. Iz oblasti crnogorske dijalektologije mogli bismo izdvojiti ove naslove:

⁶ Videti: Jovan Čadenović, „Naš profesor Radosav Bošković“, *Stvaranje*, 4, 5, 6, god. XLVIII, Podgorica, 1993, str. 349.

⁷ Radojica Jovičević, n. d., str. 9.

⁸ Za Boškovićevu biografiju poslužili smo se biografskim podacima datim u zborniku radova *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića*, CANU, Titograd, 1988, str. 6. te tekstom Vojislava Đurovića, „Više o ličnosti, manje o djelu, i neizbježno, i o djelu i o ličnosti, nerazdvojno“, *Stvaranje*, 4, 5, 6, god. XLVIII, Podgorica, 1993, str. 253–281.

1. Radosav Bošković, „O prirodi, razvitku i zamenicima glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Južnoslovenski filolog*, XI, Beograd, 1931, str. 179–197. (Uvršćen je u *Odabrane članke i rasprave*, str. 7–21.)
2. Radosav Bošković & Mječislav Malecki, „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, br. 20, CANU, Podgorica, 2002, str. 5–13. (Rad je prvobitno objavljen na francuskome jeziku, 1932, a zatim je nepreveden uvršćen u *Odabrane članke i rasprave* (1978). Za *Glasnik* ga je na srpski jezik prevela Maja Đukanović, a priredio Radojica Jovičević.),
3. Radosav Bošković, „Izveštaj g. Rad. Boškovića“ (o govoru Ozrinića), *Godišnjak Zadružbine Sare i Vase Stojanović*, II, Beograd, 1935, str. 27–36. (Uvršćen je u *Odabrane članke i rasprave*, str. 39–44.)
4. Radosav Bošković, „Povodom nekih toponima“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XL, sv. 1-2, Beograd, 1974, str. 22–35. (Uvršćen je u *Odabrane članke i rasprave*, str. 379–392.)

Studija „O prirodi, razvitku i zamenicima glasa *h* u govorima Crne Gore“ nastala je kad je Bošković imao svega 23 godine. I to je drugi Boškovićev tekst uopšte, a prvi iz oblasti dijalektologije.⁹ No nema u tome radu ničega početničkog. Asim Peco je u vezi s tim s pravom istakao: „Objavio ga je u Južnoslovenskom filologu – i tadašnjem, i sadašnjem vodećem lingvističkom časopisu – i u slavistici i u evropeistici. (...) Mnogi (su) drugi, i Boškovićevi vršnjaci, a i učenici, svoje stručne priloge otpočinjali najčešće jezičkim poukama i kraćim člancima u Našem jeziku. Radosav Bošković (...) ne ide tom stazom. On je na početku svoje naučničke karijere krenuo od Filologa i od suštinskih problema i istorije i dijalektologije našeg jezika.“¹⁰ Već na osnovu te studije o fonemu *h* jasno se vidi budući Radosav Bošković – jezikoslovac, filolog, podjednako uspješan proučavalac jezika i na sinhornoj i na dijahronoj ravni. Na početku studije Bošković ističe: „Ja nemam nameru, da to odmah istaknem, da ovim člankom pružim kakvu iscrpniju monografiju o glasu *h* u ovim govorima; naprotiv, želeo bih da se pozabavim više principskom stranom samoga pitanja.“¹¹ Slično je postupio i u izvještaju o ispitivanju govora Ozrinića: „Nije me tamo odvela želja, da to odmah istaknem, da sistematski

⁹ Videti: Drago Čupić, „Bibliografija Radosava Boškovića“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 267–271.

¹⁰ Asim Peco, „Radosav Bošković kao dijalektolog“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 211.

¹¹ Radosav Bošković, „O prirodi, razvitku i zamenicima glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978, str. 7.

proučim ozrinički govor – kao zasebnu lingvističku celinu...¹² Taj postupak, izdvajanje pojedinoga problema iz jednoga govora ili skupine govora a ne monografska obrada cijeloga dijalekta, novina je koju Radosav Bošković uvodi u našu dijalektologiju. „Problem koji je zahvaćen ovim radom davao je mogućnosti da se ide na cijelu monografiju. Ali, na našu veliku žalost, on nije doživio ni svoju potpunu obradu. Naime, ovdje je obrađen samo jedan dio problema. Nagoviješten je završetak koji nismo dočekali. (Boškovićevo „Svršice se“ na kraju studije – nikad se nije ispunilo. – A. Č.) Pa ipak. Ovaj Boškovićev dijalektološki prrvjenac ostao je u našoj nauci kao vrlo cijenjen i koristan prilog.“¹³

Prije početka izlaganja problema koji je naslovom naznačen Bošković naglašava tri bitne stvari: 1. nema nijednoga crnogorskoga govora koji čuva *h* dosljedno de mu je mjesto; 2. u govorima koji imaju umjesto *h* koji drugi glas takođe nema dosljedne upotrebe tih „zamjenika“; 3. govori koji po pravilu gube *h* gube ga u svim pozicijama. Na osnovu toga crnogorske govore dijeli u tri grupe: jedini čuvaju *h*, drugi umjesto njega imaju druge glasove, treći su ga potpuno izgubili. U prvi tip (u kojemu se *h* čuva) spadaju govori okoline Cetinja – Riječka i Lješanska nahija i djelovi Katunske nahije (Njeguši, Čeklići i Bjelice).¹⁴ No već i u to vrijeme počeo je bio uzimati maha, naročito kod tadašnje mlađe generacije, proces zamjene glasa *h* glasom *g*. Kao poseban slučaj Bošković ističe razvoj glasa *h* u grupi *hv*, koja daje *f* (u onim govorima koji uopšte imaju *f*).¹⁵ U drugi tip uvrstio je govore koji danas umjesto *h* imaju druge glasove – govori neposredne okoline Bara: Mrkojevići i Zupci. U tome su dijelu naročito interesantna Boškovićeva zapažanja o tome koji su lingvistički uslovi doveli do pojave određenoga „zamjenika“ glasa *h* u različitim položajima, i u različitim govorima – mrkojevičkome i zubačkome. Neobično je samo što je previše prostora posvetio pojavi „zamjenika“ *k* i *f* za etimološko *h* na kraju riječi. Čini se da je taj proces sasvim jasan. Budući da u tim govorima *h* alternira sa *g* i *v*, prirodna je pojava *k* i *f* na kraju riječi – jer je uslovljena desonorizacijom zvučnih suglasnika u finalnome položaju (tipičnom za cio prostor uz albansku jezičku granicu, a i nešto dublje prema unutrašnjosti). Ta

¹² Radosav Bošković, „Izveštaj Radosava Boškovića“, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978, str. 39.

¹³ Asim Peco, n.d., str. 212.

¹⁴ Ovdje je Bošković neprecizan. Naime, kaže da u tu oblast spadaju „cela Riječka i Lješanska nahija“, a zatim navodi da za Riječku nahiju ima materijal samo iz dva sela – Dobrskoga Sela i Kosijera, a za Lješansku samo Šitare. U Katunskoj nahiji obišao je Bjeloše, Vojkoviće i Petrov Do, a u Bjelicama nije bio.

¹⁵ Drukčije objašnjenje od Boškovićevo nudi Mihailo Stevanović u „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. III, Beograd, 1933-4, str. 48, i Adnan Čirgić, *Govor podgoričkih muslimana*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2007, str. 96–98.

je desonorizacija jamačno usloвила pojavu *k* (kao nezvučnoga alternanta *g*) i *f* (koje se inače ponaša kao nezvučni alternant za *v*, npr. *ofca*, *krf*, *crf* i sl.). U treću grupu, u kojoj je *h* izgubljeno bez zamjene, Bošković ubraja tzv. crnogorska Brda: Bjelopavliće, Kuće i Pipere¹⁶ i govor Podgorice s okolinom. Jedino izdvaja Bjelopavliće u kojima se *h* još čuva u finalnome položaju u riječi u određenim kategorijama. Izuzetak iz te grupe čine i podgorički muslimani, čiji je govor trebalo smjestiti u prvu grupu (kao uostalom i sve muslimanske govore u Crnoj Gori, izuzev Mrkojevića).¹⁷ No u vezi s prirodom suglasnika *h* u svim crnogorskim govorima od posebna je značaja Boškovićev zaključak da je njegovu sudbinu u tim govorima ponajviše određivala pojava promjene zvučnosti (uz slabljenje artikulacije i redukciju frikativnosti). Taj je zaključak ne manje važan od podjele koju je dao. Njegova studija o suglasniku *h* nije važna samo za crnogorsku dijalektologiju, već i za istoriju štokavskih jezika uopšte (naročito crnogorskoga, razumije se). Šteta je za montenegristiku što rad nikad nije završen. Uz to valja pomenuti još jednu neobičnost: u cijelome tekstu Bošković govori o *crnogorskim govorima*, u izvještaju o ispitivanju Osrinića govori i o crnogorskoj dijalekatskoj oblasti kao *cjelini*,¹⁸ a u naslovu studije o suglasniku *h* kaže govori *Crne Gore*. Je li to Boškovićevo rješenje ili izmjena recenzenta/urednika – to svakako ne utiče na značaj njegova rada. No njegovi su nastavljači selektivno koristili samo sintagmu iz naslova.¹⁹

Dio terenskih istraživanja (tj. onaj dio što se odnosi na tzv. Staru Crnu Goru) koji su prethodili izradi studije o glasu *h* Radosav Bošković obavio je s poljskim jezikoslovcem Mječislavom Maleckim. U koautorstvu s njim objavio je 1932. studiju *Przegląd dialektów Starej Czarnogory (z uwzględnieniem gwar sąsiednich)*, koja je 2002. prevedena na srpski jezik pod naslovom *Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore*.²⁰ Iako se autori u naslovu ograničavaju samo na tzv. starocrnogorske govore, oni donose jezički materijal i sa znatno širega područja: Primorje, Zeta, Podgorica, Kući, Piperi, Bjelopavlići, Pješivci... i nude klasifikaciju govora toga područja. Kakvo je bilo stanje u tadašnjoj crnogorskoj dijalektologiji, odnosno u literaturi o crnogorskim govorima, vidi se lijepo iz prve dvije rečenice te studije:

¹⁶ Naglasio je da u Vasojevićima i Bratonožićima nije bio.

¹⁷ Videti: Adnan Čirgić, *Govor podgoričkih muslimana*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2007, str. 75–78.

¹⁸ Radosav Bošković, „Izveštaj Radosava Boškovića“, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978, str. 39.

¹⁹ Videti: Drago Čupić, „Bibliografija govora Crne Gore“, *Crnogorski govori* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1984, 97–128.

²⁰ Videti: R. Bošković & M. Malecki, „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, br. 20, CANU, Podgorica, 2002, str. 5–13. (priredio Radojica Jovičević)

„Crnogorski dijalekti do sada nisu mnogo proučavani. Osim Rešetarovih dela, postoje samo prilozi nejednake vrednosti, kao i rasute beleške o različitim lingvističkim pitanjima; sve ovo nije dovoljno da se formira mišljenje o dijalekatskim karakteristikama ovoga kraja.“²¹ Naravno, nije Boškoviću tada mogla biti nepoznata studija *Dialekt Istočne Hercegovine* Danila Vušovića, objavljena 1927, u kojoj se obrađuju zapadni crnogorski govori, niti studija o akcentu pljevaljskoga govora Gojka Ružičića, objavljena iste godine. Te govore Bošković, u maniru tradicionalizma, nije ubrajao u crnogorske. Ubrajao ih je u govore hercegovačkoga tipa. No ne bi bilo tačno reći da je u crnogorske ubrajao samo one govore koji ne poznaju uzlazne akcente, ili samo tzv. starocrnogorske govore. Ne bi u tome slučaju u crnogorske govore mogao uvrstiti ni dobar dio Katunske nahije – od Čeva do Zagrede i cijele Pješivce. Crnogorskim govorima Bošković je smatrao govore s neprenesenom ili dosljedno neprenesenom akcentuacijom – zato je obuhvatio, pored četiri nahije, i primorske govore i tzv. Brda – Bjelopavliće, Kuče i Pipere. Što nije išao dalje, osobito što nije uključio Vasojeviće, kojima je po svemu tu mjesto, te što nije išao dalje k severoistoku – u plavsko-gusinjski kraj i što tu nije uvrstio govore crnogorskoga dijela Sandžaka, ne znači da te krajeve nije smatrao crnogorskima. Razloge za to sam je naveo kad je isticao specifičnosti mrkojevičkoga govora (za koji kaže da je „pored podgoričkoga tipa, koji je opisao Rešetar, (...) jedan crnogorski dijalekatski tip koji zaslužuje da bude detaljno proučen“²²): „Isto tako i ostatak Crne Gore valja detaljno ispitati. Mi to nismo mogli učiniti, pre svega iz finansijskih razloga.“²³

Budući da će o studiji o tzv. starocrnogorskim govorima biti više riječi na drugome mjestu, u tekstu o Mječislavu Maleckome kao proučavaocu crnogorskih govora, ovde ćemo ukazati samo na nekoliko bitnijih podataka. Studija je nastala kao rezultat terenskih istraživanja Radosava Boškovića i Mječislava Maleckoga u ljeto 1931. Dvije nedelje su zajedno izučavali ove krajeve: Brčelo (Crmnica), Kosijere, Malu Goranu, Seoca (Crmnica), Štitare, Vojkoviće i Zupce. Obišli su i Bjeloše, Dobrsko Selo, Godinje, Pečuricu i Petrov Do. Zatim su proučili i ove krajeve, i to odvojeno – Bošković: Fundinu, Kopilje, Orju Luku, Bioče, Medun, Ožege, Petroviće, Seoca i Uble; Malecki: Cerovo, Krug, Lastvu, Lješev Stup, Pelinovo, Trešnjevo, Čevo, Dajbabe, Dobru Goru, Grab, Kobilji Do, Markovinu, Prentin Do, Resnu i Velestovo. Namjera im je bila, kako sami ističu, da prouče osobenosti *svih* crnogorskih govora „i okolnih dijalekata“. „Ovaj cilj nije u potpunosti ostvaren, delom

²¹ Isto, str. 5.

²² Isto, str. 13. Mrkojevički govor opisaoe mnogo godine kasnije Luka Vujović u knjizi *Mrkojevički dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore)*, SANU, Beograd, 1969.

²³ Isto, str. 13.

zbog nedostatka materijalnih sredstava, a delom i zbog lokalnih teškoća, kao što je klima, teren, higijenski uslovi i sl.²⁴ Ipak, obišli su prilično široko područje i obavili posao kojemu nije dorastao nijedan današnji dijalektolog u Crnoj Gori (o tome najbolje svjedoči podatak da danas, uprkos tome što postoje solidni putevi i dobra oprema, gotovo da i nema terenskih istraživanja u dijalektologiji). Za istraživanje su ranije (u Krakovu) bili pripremili upitnik i dopunjavali ga na licu mjesta, no na kraju studije konstatovali su da bi za crnogorske govore „bilo sasvim uzaludno primeniti metod koji se sastoji u prevođenju dijalekatskog upitnika.“²⁵

Bošković i Malecki dali su u studiji o kojoj je riječ i klasifikaciju crnogorskih govora. Izdvojili su četiri govorna tipa:

1. cetinjski tip (četiri nahije i priobalje između Boke i Bara)
2. barski tip (Bar s Mrkojevićima i Zupcima)
3. tip govora Kuća i Pipera
4. tip govora plemena Bjelopavlići i Pješivci.

Tu klasifikaciju potkrijepili su „gramatičkim crtama“ (ukupno ih je 13) koje su joj poslužile za osnov. Kasnija istraživanja pokazaće da njihovu četvrtome tipu ne pripadaju cijeli Pješivci no samo Donji Pješivci, a da se toj grupi treba dodati i vasojevički govor. Treći tip (Kuč i Piperi) treba da obuhvata i Bratonožice. Ključ za taj postupak i sami su indirektno naveli: „Prelazak iz jednoga dijalekta u drugi (u Crnoj Gori – A. Č.) najčešće je neprimetan.“²⁶ U vezi sa studijom o kojoj je riječ Mitar Pešikan je istakao: „Ovaj rad (...), iako po obimu iznosi jedva desetak strana, možemo smatrati bitnim korakom dalje i bitnom fazom u sagledavanju crnogorske dijalekatske problematike u predjelu Stare Crne Gore i susjednog brdskog i primorskog pojasa. Identifikovane su i najbitnije zajedničke crte i unutrašnja diferencijacija ove govorne zone. Istaknuta je i ilustrovan nizom podataka osobenost mrkovićkog govora, kao i specifičnosti crmničke govorne situacije; ukazano je da posebni refleks poluglasnika prate i druge pojave u glasovnom sistemu; jasno su definisana dva akcenatska sistema starijih brdskih govora i pokazano da ozrinički ne ide s njima, nego je u stvari varijanta crnogorske akcentuacije (...); ukratko – postavljene su dobre i pouzdane osnove za sagledavanje ukupnosti dijalekatskih odnosa na tlu srednjovjekovne Zete i za orijentaciju budućih istraživanja.“²⁷

Za ovu priliku treba istaći još jedan bitan podatak iz studije R. Boškovića i M. Maleckoga, a to je podudaranje dijalekatskih izoglosa s plemenskim

²⁴ Isto, str. 6.

²⁵ Isto, str. 13.

²⁶ Isto, str. 11.

²⁷ Mitar Pešikan, „O ispitivanju crnogorskih govora između dva rata“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 221.

granicama: „Kad su u pitanju izoglose, one se prostiru skoro celom dužinom granica plemena: podela na nahije i bratstva nije imala većeg uticaja na grupisanje dijalekata. Retke su velike razlike u okviru jednog plemena, ali u okviru nahije se ponekad mogu sresti dosta značajne dijalekatske razlike.“²⁸ To je u potpunosti saglasnosti s kasnijom tvrdnjom Mihaila Stevanovića da među crnogorskim plemenima „postoje izvesne razlike i u jezičkim crtama. U jednom plemenu, bilo ono manje (od svega jedne opštine) ili više (od nekoliko sreza) – ne računajući odive i doseljenike iz drugih plemena – i za oštro uho i dobro jezičko osećanje razlike su neznatne. Ova se okolnost zgodno iskorišćava za podelu govora u manje dijalekatske grupe i za odvajanje od krajeva koji pripadaju drugim dijalekatskim oblastima.“²⁹ Na to je svakako morala uticati specifična podvojenost crnogorskih plemena u pojedinim sferama života. Ipak, uporednom analizom postojeće dijalektološke građe može se utvrditi da ni među pojedinim plemenima nema tolikih razlika da bi se moglo govoriti o posebnim dijalektima ili dijalekatskim tipovima na nivou Crne Gore. Ukoliko bi se iz praktičnih razloga pokušala uspostaviti neka uslovna klasifikacija crnogorskih govora, onda bi se moglo govoriti samo o govornim skupinama koje bi se međusobno razlikovale u nekim sitnijim osobenostima (kojih je danas iz razumljivih razloga sve manje).³⁰

Izveštaj Radosava Boškovića o ispitivanju govora OZRINIČA neka je vrsta dopune koautorskoj studiji s Maleckim. To i sam ističe navodeći tri razloga koja su ga navela na dvadesetodnevno istraživanje u kojem je obišao sela: Čevo sa zaseocima, Makljen, Velestovo, Barjamovicu, Markovinu i Zagredu. Priznajući Rešetarov trud u ispitivanju te oblasti, on navodi svoje motive istraživanja: 1. interesovale su ga dijalekatske izoglose koje presijecaju *crnogorsku dijalekatsku oblast kao cjelinu* (istakao A. Č.) a ozrinički mu je govor, kao periferijski „starocrnogorski“ govor mogao pružiti materijala za to; 2. htio je da odredi osnovne diferencijalne crte ozriničkoga i sušednoga mu bjelopavlič-

²⁸ R. Bošković & M. Malecki, „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti*, knj. 20, CANU, Podgorica, 2002, str. 11.

²⁹ Mihailo Stevanović, n.d., str. 2. Navedene činjenice dopunio je interesantnim zapažanjima povodom akcentuacije Lepetana Mitar Pešikan u već citiranome radu (str. 221–222) kad kaže da ta akcentuacija „izgleda kao lokalna anomalija na prostoru istočne Boke i ima analogiju samo u Perastu, a ne u susjednim mjestima. Vjerovatno je ovo uslovljeno činjenicom da su upravo Lepetane i Perast, za razliku od okolnog predjela, pripadali Opatiji sv. Đorđa; pokazuje se time da su za diferenciranje govora mogli biti od značaja ne samo plemenska pripadnost (na što su ukazali Bošković i Malecki) nego i pripadnost takvoj društvenoj jedinici kakvu je predstavljala određena crkvena metohija.“

³⁰ Videti o tome: Adnan Čirgić, „Klasifikacija crnogorskih govora“, *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2011, str. 51–91.

kog govora³¹; 3. ostale „starocrnogorske“ govore već je bio obišao, a ostao mu bijaše samo ozrinički. I u ovome izvještaju bitna je Boškovićeva klasifikacija crnogorskih govora – ovoga puta data na osnovu akcenatskih tipova. Crnogorske je govore podijelio u četiri grupe:

1. U prvu grupu svrstao je govore s „potpuno starom akcentuacijom“, tj. govore u kojima akcenat čuva staro mjesto u svim položajima u riječi, npr. *mūnjā*, *sestrā*, *nārōd*, *nožić*, *grēdē*, *ženē*, *livāda*, *utōrnik*. Tu ubraja Pipere, Podgoricu s okolinom, Zetu, Kuće i Bratonožice.
2. Drugu grupu čine govori s „djelimično prenesenom akcentuacijom bez uzlaznih akcenata“. U njima je npr. umjesto *mūnjā* i *sestrā* – *mūnja* i *sěstra*. Tu je ubrojio Riječku, Lješansku i Crmničku nahiju, Bar s okolinom i Katunsku nahiju osim Ozrinića, Zagarača i Komana.
3. Ozriniće, Zagarače i Komane uvrstio je u posebnu grupu s „djelimično prenesenom akcentuacijom samo s jednim akcentom uzlaznoga karaktera“, odnosno u grupu koja se od prethodne razlikuje što se prenošenjem ne javlja dugosilazni nego dugi poluuzlazni akcenat.
4. U četvrtu grupu spadaju govori „s djelimično prenesenom akcentuacijom s oba uzlazna akcenta“. U njima se umjesto *mūnjā*, *sestrā*, *nārōd*, *nožić* javlja *múnja*, *sěstra*, *národ*, *nòžić*. Tu je uvrstio Bjelopavliće (osim Vražegrmaca) i Vasojeviće.

Data Boškovićeva klasifikacija prva je klasifikacija crnogorskih govora rađena na osnovu akcenatskoga stanja u govorima. U tekstu o uzlaznim akcentima u starijim crnogorskim govorima Drago Čupić o toj klasifikaciji, između ostaloga, kaže: „Razvoj (akcenta iz treće Boškovićeve grupe – A. Č.) u Ozrinićima (ovdje se posebno misli na Čevo), na jednoj, i Zagaraču i Komanima, na drugoj strani, već u ovom vijeku drugačije je pošao, tj. u Ozrinićima ka dugom uzlaznom akcentu, a u Zagaraču i Komanima ka dugom silaznom akcentu. Tako se danas sa sigurnošću može reći da govori Zagarača i Komana pripadaju starocrnogorskom govornom tipu iz Boškovićeve druge grupe govora, tako da u trećoj grupi ostaje samo govor Čeva, djelimično i Velestova i Markovine, ali ne i Zagrede. (...) U analizi Boškovićeve klasifikacije uočavamo da on ne pominje govore Bjelopavlića i Vasojevića, govore ostalih Crnogorskih brda, govore Crnogorskog primorja osim Bara, kao ni govore u dolini Lima i mimo Vasojevića. (...) U prvoj Boškovićevoj grupi su i govori Titograda i okoline te govor Zete. I ovdje se u međuvremenu stanje izmijenilo.

³¹ U požaru koji je zahvatio Narodnu biblioteku u Beogradu (1941) izgorjele su Boškovićeve bilješke i građa o bjelopavličkome govoru. – Drago Čupić, „Uzlazni akcenti u starijim govorima Crne Gore“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 236.

U ovoj grupi ostali su govori Pipera, Kuća i Bratonožića. Međutim, Podgorica, odnosno Titograd, zatim Lješkopolje i Zeta ispali su iz ovog tipa i uključili se u drugu grupu (drugi tip), kojoj pripadaju starocrnogorske nahije, istina – s izuzetkom hipokoristika tipa *Péro*, *Jóvo* i sl. (jer je u Titogradu, Zeti i Lješkopolju, kao i u Kućima i Bratonožićima *Pērò*, *Jōvò* i sl.).³²

I Boškovićeva klasifikacija i Ćupićev osvrt na nju zaslužuju posebnu pažnju. U Boškovićevoj prvoj grupi (dosljedno neprenesenih akcenata) našla se Podgorica s okolinom i Zeta. Ćupić kaže da se tu stanje u međuvremenu izmijenilo i da Podgorica, Zeta i Lješkopolje više ne pripadaju toj grupi već su se uključili u drugu Boškovićevu grupu s djelimično prenesenim akcentima (bez uzlaznih akcenata). Dosadašnja istraživanja ne potvrđuju ni Boškovićovo svrstavanje Podgorice i Zete u prvu grupu ni Ćupićev stav da su oni u međuvremenu evoluirali i prešli u drugu grupu. (Posebno je nejasno Ćupićevo isticanje akcenatske evolucije u Lješkopolju, koje Bošković u svojoj klasifikaciji i ne spominje.) Naime, govor podgoričkih iseljenika u Skadru, među kojima ima i savremenika Boškovićevih informatora, kao ni govor njihovih savremenika u Podgorici ne daje nikakvih potvrda za dosljedno neprenesenu akcentuaciju u Podgorici. Ista je situacija i u Zeti.³³ Mora da su ga na pogrešan zaključak naveli antroponimi tipa *Mārķò*, *Pērò*, *Blāžò* i sl. Dakle, Podgorica i Zeta s okolinom i u Boškovićevu i u naše vrijeme pripadaju njegovu drugome tipu. Neobično je takođe što oblike tipa *Pērò*, *Jōvò* i sl. Ćupić vezuje za kučki i bratonoški govor, a preskače piperski, za koji su podjednako tipični (jer piperski govor čuva tzv. stariju neprenesenu akcentuaciju). Imena tipa *Péro*, *Jóvo* nijesu odlika piperskoga govora. Javljaju se samo u selu Crnci, i to kao uticaj sušednoga bjelopavličkog govora. I to je u literaturi odavno poznato.³⁴ Neobično je takođe što je Bošković u ovoj klasifikaciji ispuštio govore Crnogorskoga primorja (koji su dio njegove klasifikacije zasnovane na drugim kriterijumima, o čemu je bilo riječi uz koautorski rad njegov i M. Maleckoga). Što nijesu uvršćeni govori u dolini Lima i mimo Vasojevića, objašnjeno je takođe u njegovu koautorskomu radu s M. Maleckim, pa citirano čuđenje Draga Ćupića u vezi s time nije na mjestu, kao što nije na mjestu ni njegova konstatacija da Bošković u klasifikaciju o kojoj je riječ nije uvrstio bjelopavlički govor, koji je zapravo na prvome mjestu u njegovu četvrtome tipu. Kad je u pitanju evolucija akcenata, za nas je danas posebno interesantan Boškovićev treći tip

³² Drago Ćupić, „Uzlazni akcenti u starijim govorima Crne Gore“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 235–236.

³³ Videti: Adnan Čirgić, *Govor podgoričkih muslimana*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2007.

³⁴ Videti: Mihailo Stevanović, „Sistem akcentuacije u piperskom govoru“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. X, Beograd, 1940, str. 67–184. (videti posebno str. 97)

s dugim poluuzlaznim akcentima. Naime, ta je evolucija dovela do znatnih razlika u odnosu na Boškovićevo vrijeme (što je prilično kratak period). Taj akcenat je, po nalazima Draga Ćupića, u Osrinićima postao dugouzlazni, a u Zagaraču i Komanima dugosilazni, čime su se ta dva govora priključila drugome Boškovićevoj tipu. No rezultati naših istraživanja ne potvrđuju Ćupićevu tezu da Zagreda, uz Čevo, Markovinu i Velestovo, nije ostala u trećemu Boškovićevoj tipu.³⁵ Na kraju, u vezi s Boškovićevim izvještajem o osrinićkom govoru, treba reći da je nemjerljiva šteta što nije ostavio nikakve podatke o govoru Vražegrmaca (koji je izuzeo iz bjelopavličkoga govora) jer više nema tipičnih predstavnika toga govora koji bi nam o njemu mogli dati bilo kakve valjane podatke.

Boškovićevo studija *Povodom nekih toponima*³⁶ podjednako pripada i onomastici i dijalektologiji i istoriji jezika. Nastala je gotovo pred sam kraj njegova radnoga vijeka i u njoj su toponimi poslužili samo kao povod za raspravu i objašnjenja problema iz oblasti dijalektologije i istorije jezika (i ne samo u Crnoj Gori). Povod za tu studiju je studija *Mikrotoponimija Gornjih Pješivaca* Dragoljuba Petrovića koju Bošković karakteriše kao „izvanredno sreden članak“.³⁷ Umjesto šire elaboracije Boškovićevo postupka i navođenja svih toponima na koje je skrenuo pažnju, mi ćemo se osvrnuti samo na dva detalja koji nam se sa stanovišta dijalektologije i dijalektološke onomastike čine posebno interesantnim.

Prvo je pokušaj objašnjenja poznate konstrukcije *Idem u Milana* „ (= kod Milanovih, u kuću u kojoj je Milan starešina) (koja) pokazuje, prvo, da je negde postojao pridev **milanъ*, -a, -o = Milanov, i drugo, da je današnji imenički genitiv *Milana* u toj konstrukciji – nekadašnji pridevski akuzativ jednine muškoga roda. Naime, mi polazimo od prvobitne konstrukcije: *Idъ vъ milana domъ*, u kojoj je *milana* bio pridevski akuzativ (genitiv) od nominativa *milanъ* = Milanov (...). Putem elipse – kao u toponimima – ispao je iz te konstrukcije upravni član *domъ*. Tako je dobijen obrt: *Idъ vъ milana* (= Milanovъ). Kad su pridevi tipa *milanъ*, -a, -o izgubili u slovenskim jezicima svoj sufiksadni status, oblik *milana* u konstrukciji *Idem u milana* < *vъ milana* protumačen je – na osnovu morfoloških i gramatičkih kalupa date epohe – u jednom delu naših dijalekata kao genitiv jednine od imenice *Milan*. Tako se u tim dijalektima novi obrt *u milana* < *vъ milana* izjednačio sa starim i

³⁵ Ćupićeve smo nalaze provjerili u spontanim razgovorima s informatorkom Ikonijom (Milovanovom) Popović, rođ. u Zagredu 1925.

³⁶ Radosav Bošković, „Povodom nekih toponima“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XL, sv. 1-2, Beograd, 1974, str. 22–35. (Ovde je citiramo na osnovu verzije iz njegove knjige *Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd, 1978, str. 379–392.)

³⁷ Isto, str. 380.

opštim obrtom *u milana* < *ou milana*.³⁸ Govori u kojima se javljaju konstrukcije tipa *u Milana* (= kod Milana) gotovo redovno imaju i konstrukcije tipa *iz Milana* (= od Milana). Stoga se ni bi moglo zanemariti ni objašnjenje Mihaila Stevanovića koju tu sintaksičku osobinu objašnjava semantičkim razlozima: „Ova sintaksička osobina počiva na činjenici, bolje reći sva je u tome što se imenom lica koje se stavlja u genitiv zamenjuje sve što dotičnom licu pripada: imanje, kuća, čeljad itd.”³⁹ Ne navodimo oba objašnjenja da bismo presudili koje je od njih ispravno; jedan je proces mogao podržati drugi. Neobično je što Bošković nije pomenuo i Stevanovićevo objašnjenje.

Drugi bitan detalj studije o kojoj je riječ jeste značaj akcenta u rasvjetljavanju toponima. Bošković to pokazuje na primjeru toponima tipa *Ljèpovī pod, Bjèlovī krši, Milovē torine*. U osnovi tih toponima Bošković vidi stara skraćena imena *Ljepov, Bjelov, Milov* (< *Ljeposlav, Bjelimir, Miloslav*). Ti su toponimi, dakle, pridjevi izvedeni od navedenih skraćenih imena starim *-yi>ī*, a ne nipošto sufiksom *-ovb*, o čemu najbolje svjedoči njihov akcenat. Tome se Boškovićevu zapažanju o sufiksaciji i osnovnome obliku nema što zamjeriti, osim pretpostavljenoga akcenta skraćenoga imena od kojega su ti pridjevi izvedeni. To je, naime, i sam Bošković primijetio. Jer sufiksacijom tih imena (u pješivačkome govoru, dakle četveroakcenatskom) očekivali bi se ovi oblici *Ljèpovī, Bjèlovī, Milovī*. Bošković smatra da je po srijedi „najobičnija supstitucija hercegovačkoga kratkouzlaznog akcenta starocrnogorskim kratkosilaznim akcentom”.⁴⁰ Nama se čini da tu i nije moglo doći do prenošenja kratkosilaznih akcenata u kratkouzlazne, pa samim tim ni do supstitucije koju Bošković pominje jer akcenat starih skraćenih imena nije bio *Ljepov, Bjelov, Milov* (od čega Bošković polazi) nego *Ljèpov, Bjèlov, Milov* (odnosno da je zadržan akcenat punoga imena od kojega su nastali (*Ljèpov, Bjèlov, Milov* < **Ljèposlav, *Bjèloslav, *Miloslav*). Akcenatsko stanje u pješivačkome govoru ne daje povoda za drugačija objašnjenja.

I da zaključimo. Radosav Bošković je bibliografiju crnogorskih govora proširio s ukupno četiri jedinice: dvije svoje dijalektološke studije, jednom koautorskom (s Mječislavom Maleckim) i jednom studijom koja je na granici dijalektologije, onomastike i istorije jezika. Kvantitativno gledano – malo. No teško bi bilo naći drugoga filologa koji je s manje studija više zadužio našu dijalektologiju. Nijedna monografija o crnogorskim govorima danas ne može

³⁸ Isto, str. 383.

³⁹ Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. III, Beograd, 1933-4, str. 98.

⁴⁰ Radosav Bošković, „Povodom nekih toponima“, *Odabrani članci i rasprave*, CANU, Titograd, 1978, str. 389.

zaobići njegovu (početničku!) studiju o glasu *h*, njegovoj prirodi i razvitku, kao što nijedna klasifikacija crnogorskih govora ne može zaobići njegove dvije klasifikacije – bez obzira na to što im je, s obzirom na vrijeme u kojemu su nastale, neophodna revizija.

Korišćena literatura

- Bošković, R. & Malecki, M.: „Istraživanja dijalekata Stare Crne Gore s osvrtom na susedne govore“, *Glasnik Odjeljenja umjetnosti CANU*, br. 20, CANU, Podgorica, 2002, str. 5–13.
- Bošković, Radosav: „Izveštaj Radosava Boškovića“, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978, str. 39–44.
- Bošković, Radosav: „O prirodi, razvitku i zamenicama glasa *h* u govorima Crne Gore“, *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978, str. 7–22.
- Bošković, Radosav: „Povodom nekih toponima“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XL, sv. 1-2, Beograd, 1974, str. 22–35.
- Bošković, Radosav: *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Titograd, 1978.
- Čadenović, Jovan: „Naš profesor Radosav Bošković“, *Stvaranje*, 4, 5, 6, god. XLVIII, Podgorica, 1993, str. 348–351.
- Čirgić, Adnan: „Klasifikacija crnogorskih govora“, *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*, Institut za crnogorski jezik i književnost & Matica crnogorska, Podgorica, 2011, str. 51–91.
- Čirgić, Adnan: *Govor podgoričkih muslimana*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2007.
- Čupić, Drago: „Bibliografija govora Crne Gore“, *Crnogorski govori* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1984, 97–128.
- Čupić, Drago: „Bibliografija Radosava Boškovića“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 267–271.
- Čupić, Drago: „Uzlazni akcenti u starijim govorima Crne Gore“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 233–239.
- Đurović, Vojislav: „Više o ličnosti, manje o djelu, i neizbježno, i o djelu i o ličnosti, nerazdvojno“, *Stvaranje*, 4, 5, 6, god. XLVIII, Podgorica, 1993, str. 253–281.
- Jovićević, Radojica: „Lingvista Radosav Bošković“, *Četvrti lingvistički skup „Boškovićevi dani“* (zbornik radova), CANU, Podgorica, 1999, str. 9–14.

- Peco, Asim: „Radosav Bošković kao dijalektolog“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 211–218.
- Pešikan, Mitar: „O ispitivanju crnogorskih govora između dva rata“, *Prvi lingvistički naučni skup u spomen na Radosava Boškovića* (zbornik radova), CANU, Titograd, 1988, str. 219–224.
- *Prvi lingvistički skup u spomen na Radosava Boškovića*, zbornik radova, CANU, Titograd, 1988.
- Stevanović, Mihailo: „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. III, Beograd, 1933–4.
- Stevanović, Mihailo: „Sistem akcentuacije u piperskom govoru“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. X, Beograd, 1940, str. 67–184.
- *Stvaranje*, 4, 5, 6, Podgorica, 1993, str. 237–359.
- Vujović, Luka: *Mrkovički dijalekat (s kratkim osvrtom na susjedne govore)*, SANU, Beograd, 1969.

Adnan ČIRGIĆ

RADOSAV BOŠKOVIĆ AS A RESEARCHER OF MONTENEGRIN SPEECH PATTERNS

This paper, written on the occasion of 30th anniversary since the death of Montenegrin linguist Radosav Bošković (1907–1983), intends to shed light on his contribution to Montenegrin dialectology. Dialectology was not the primary field of Radosav Bošković's research. He wrote only four studies in the field. However, his study on voice *h* in Montenegrin speech patterns and his work on the so-called Old-Montenegrin speech patterns (subsequently expanded with a study of Ozrinići's speech pattern) present the crucial literature for all the later Montenegrin dialectologists.

Key words: *Radosav Bošković, dialectology, the Montenegrin language*